

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 14-08-2020

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 27-08-2020

Araştırma Makalesi / Research Article

INTERNATIONAL JOURNAL OF VOLGA - URAL AND TURKESTAN STUDIES (IJVUTS), VOLUME 2, ISSUE 4, P. 237 - 253.

ULUSLARARASI İDİL - URAL VE TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (IJVUTS), CİLT 2, SAYI 4, S. 237-253.

Ortaçağ Bozok Türk Şehri: Arkeolojik Kazılar ve Buluntular¹

Ebubekir GÜNGÖR*

Özet

Oğuzların Bozok kolu Anadolu'ya geldikten sonra yoğun bir şekilde Yozgat ve çevresini yurt tutmuşlardır. Bu sebeple bu bölgeye Osmanlı İdari sistemi içerisinde Bozok sancağı adı verilmiştir. Cumhuriyet döneminde bu adlandırma değişmesine rağmen, halk arasında Bozok adlandırması sürdürülmüş, 2006 yılında kurulan üniversiteye Bozok adı verilmiştir. Kazakistan'da, Bozok adlı ve kuruluşu VII. – VIII. yüzyıllara tarihlenen bir Oğuz (Türk) şehri 1998'de keşfedilmiştir. Kazakistan'da bilimsel araştırma seyahati gerçekleştirilerek, kazı ekibiyle görüşmüş, kütüphanelerde literatür, müzelerde arkeolojik eser taraması ve şehir kalıntılarının bulunduğu coğrafyadaki yüzey araştırması ile veri toplanmıştır. Bozok şehrinin Türk tarihindeki yeri ve önemi, Oğuz boy teşkilatlanmasının ana kollarından birini oluşturan Bozokların söz konusu şehrin ortaya çıkması ve toponimin oluşumundaki rolleri, Kazılar sırasında bulunan arkeolojik malzemeler ve bu malzemelerin bozkır kültürüyle ilişkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tarihi Bozok Şehrinde bulunan kalıntılar, şehrin 8 – 14. yüzyıllar arasında üç ayrı topluluk tarafından kullanıldığını göstermektedir. Şehrin adlandırılışı, hemen yanı başındaki Buzuk gölüne atfen yapılmıştır. Bu toponim, Oğuz boy teşkilatının iki kolundan biri olan Bozoklar ile ilişkilendirilmiştir. Kazılar neticesinde ortaya çıkarılan şehir planı, mahalle mimarisi ve mezar kalıntıları, Ortaçağ Türk-İslam yaşamını yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Oğuzlar, Kıpçaklar, Bozok, Nursultan.

Medieval Turkish City Of Bozok: Archeological Excavations And Findings

Abstract

After their arrival to Anatolia the Bozok branch of Oghuzs extensively settled in Yozgat and surrounding region. Thanks to this fact, the region is called as the sandjak of Bozok in the Ottoman administrative system. Although this naming was changed during the Republican period the name of Bozok has been widely used among the people and the university founded in 2006 has been named as Bozok. An Oghuz (Turkish) city called Bozok, which was founded in 7th or 8th century, was discovered in 1998 in Kazakhstan. By making a scientific research travel to Kazakhstan, meetings were held with the archeological excavation team, the literature studies were made in the libraries, archeological findings were examined in the museums and a surficial research was conducted in the remains of the city. Some significant data were collected as a result of these studies. Importance and place of the city of Bozok in the Turkish history; the role of Bozok people, who constituted one

¹ Mezkûr çalışma Yozgat Bozok Üniversitesi, Proje Koordinasyon Uygulama ve Araştırma Merkezi BAP birimi tarafından, 6602b-FEF/18-189 kodlu proje kapsamında desteklenmiştir.

* Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: ebubekir.gungor@bozok.edu.tr. ORCID: 0000-0001-7394-4449.

of the main branch of Oghuz organization, in making of city and toponymy; findings of archeological excavation and their relations with steppe culture have been evaluated. The findings in the remains of Bozok show that the city was settled by three different societies between 8th and 14th centuries. The name of the city is attributed to the Lake of Buzuk which was located next to the city. This toponym was associated with Bozok groups, which constituted one of the two branches of Oghuz organization. The city plan, architectural style and graveyard remaining reflect the existence of Medieval Turkish-Islamic life in the city.

Keywords: Kazakhstan, Oghuzs, Kipchaks, Bozok, Nursultan.

Giriş

Kazakistan çağdaş Türk dünyasının en geniş yüzölçümüne sahip cumhuriyetlerinden birisi olduğu gibi Türk kültürünün ortaya çıktığı ve şekillendiği coğrafya özelliği de taşımaktadır. Bu coğrafya bozkır kültür çevresinin şekillendiği tarih öncesi devirlerden bugüne, kültürün sürekliliğini günümüze ulaştırması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Dolayısıyla Türk tarihi ve kültürünün araştırılmasında somut tarihi kaynaklar bakımından oldukça zengindir. Bozkır kültürüne ait şehirler, kurganlar, kümbetler, kült alanları gibi yapılar tüm ihtişamıyla Kazakistan’da bulunmaktadır. Türkistan coğrafyası arkeologları somut kalıntılar bakımından Türkistan bölgesini üç ana hatta ayırmaktadırlar. Bunlardan en kuzeydeki Altay ve Yenisey’den (Batı Moğolistan) başlayarak, batı yönünde Macaristan’a kadar uzanan düzlükler ki, bu bölge sakin akarsular bakımından oldukça zengindir. Bu bölgenin büyük bir kısmı Kazakistan Cumhuriyeti toprakları içerisinde bulunmaktadır. Temel özelliği ise yerleşiklerle göçerlerin tarihi süreç içerisinde en az temas ve etkileşimde bulunmalarındır. Bu sebeple bozkır kültürü unsurlarını dış etkenlerden uzak bir şekilde uzun süre muhafaza edebilmiştir (Yılmaz, 2015, s. 29). Dolayısıyla bozkır kültür çevresinden gelen ancak bugün büyük oranda yerleşik kültür çevresinde bulunan Türk topluluklarının köklerini mezkûr coğrafyada bulma ihtimali yüksektir.

Çağdaş Kazakistan Cumhuriyeti’nin başkenti Nursultan şehri*, 1997’deki kuruluş tarihinden beri bilim çevrelerinin akademik ilgisine mazhar oldu. Akmola idari biriminin sınırları içerisinde kurulan bu şehre ilk başlarda “başşehir” anlamında Astana denilmiştii ve şehirlerin tacının mutlaka köklü bir mazisi olması gerekirdi. Nitekim arkeolog ve tarihçilerden oluşan bilim heyetinin hummalı çalışmaları sonucunda başkente oldukça yakın bir bölgede Ortaçağ Bozok şehrinin kalıntıları bulundu (1998). Böylece çağdaş Kazakistan’ın yeni başkentinin geçmişi Bozok şehri ile ilişkilendirilmiş oldu. Çağdaş başkente şanlı geçmiş oluşturan bu şehrin Türk tarihindeki yeri ve önemi neden ibarettir? Oğuz boy teşkilatlanmasının ana kollarından birini oluşturan Bozokların söz konusu şehrin ortaya çıkması ve toponimin

* Kazakistan, konsey kararı ile 20 Ekim 1997 tarihinde başkenti Almatı’dan Akmola şehrine taşımış, 6 Mayıs 1998’de kentin adı Kazak Türkçesinde “baş şehir” anlamına gelen “Astana” olarak belirlenerek, başkent ilan edilmiştir. 19 Mart 2019 tarihinde ise şehrin adı “Nursultan” olarak değiştirilmiştir.

oluşumunda rolleri var mıdır? Kazılar sırasında ne tür arkeolojik malzemeler bulunmuştur ve bu malzemelerin bozkır kültürüyle ilişkisi ne düzeydedir? Problemin yerinde tetkiki amacıyla proje ekibi olarak Kazakistan’da yaptığımız bilimsel araştırmalar sırasında kazı ekibiyle görüşmelerimiz, kütüphanelerde literatür taramalarımız ve şehir kalıntılarının bulunduğu coğrafyadaki yüzey araştırmalarımız sayesinde zikredilen sorunların yanıtları arandı. Böylece elde edilen bilgiler ve bulgular bu makalenin ana hatlarının oluşmasına rehberlik etti.

Keşif ve Kazı Çalışmaları

Kazakistan Cumhuriyeti’nin başkenti Nursultan şehrinin kuruluşundan sonra Akmola idari birimine bağlı olan şehir çevresinde arkeolojik kazılar için yüzey araştırmalarına hız verildi. Başkent’in bulunduğu bölge tarihinin etraflıca araştırılması hususunda Nursultan Nazarbayev’in irade beyanı sonucu olarak, bilimsel araştırma heyetleri çalışmalarına başladı (Ercilasun, Somuncuoğlu, 2014, s. 138). Araştırmalar yapan heyet arasında Kemal Akişev’iç Akişev’in başkanlığındaki arkeoloji grubu da vardı (Habdulina, 2017, s. 120). Akişev’in çalışma alanı aslında Orta Kazakistan bölgesidir, 1940’lı yıllarda Arkeolog Alikey Hakanoviç Margulan danışmanlığında yetişmiş uzman bir arkeologdur. Danışmanı Margulan’ın arkeolojik çalışmalarında görev almış, Sarı Arka Bronz çağına tarihlenen Begazi ve Sangru kazılarına katılmış ve bölgesel arkeoloji alanında tecrübeler kazanmıştır (Beysenov, Dcumabekov, Bazarbaeva, 2017, s. 38). 1954 tarihinden itibaren yapılan çeşitli arkeolojik kazılara bizzat katılmıştır. Otrar kenti, Besshatyr, Saka piramitleri ve Esik kurganı kazıları onun başlıca uzmanlık alanını oluşturur. 1969’da gerçekleştirdiği kazı çalışmaları sırasında bulduğu “Altın Elbiseli Adam” eseri ona dünya çapında ün kazandırmıştır. Haliyle yeni başkent etrafında yüzey araştırmaları meselesi aktüellik arz ettiği günlerde Kazakistan arkeolojisinin sembol ismi Akişev dümenin başına geçti ve ortaçağ Bozok kentinin bulunmasına önemi haiz katkılar sağladı.

Kazakistan’ın söz konusu dönemdeki devlet başkanı Nursultan Nazarbayev’in iradesi doğrultusunda kapsamlı araştırmalar başladı (1996). Akişev ve ekibi Kazakistan tarihinin ana kaynaklarını taramak için kütüphanelerde aylarca mesai harcadı. 18. ve 19. yüzyıl Rus seyyahlarının raporları ile doktora döneminden danışmanı Margulan’ın yüzey araştırmalarından Orta ve Kuzey Kazakistan’da ortaçağ şehir kalıntlarına dair bilgiler olduğunu ama bunların mevkiinin henüz tam olarak tespit edilmediğini fark etti (Beysenov, Dcumabekov, Bazarbaeva, 2017, s. 17). Başkent’in kuzeye taşınması söz konusu kayıtların ayrıntılı olarak araştırmasına olanak sağlamıştı. Vaktizamanında Margulan ile beraber bölgede çalışmış olması ona deneyim kazandırmıştı. Coğrafyanın tektonik ve arkeolojik

özelliklerini çok iyi biliyordu. İ. P Şangin isimli bir maden mühendisinin 1816'da Rus Çarlığı için hazırladığı seyahat notları ona kılavuzluk teşkil etti. Adı geçen mühendisin kayıtlarına göre Akmola idari bölgesinde Nursultan kenti yakınlarında bir ortaçağ şehri kalıntıları olmalıydı. Bu nedenle Şangin'in kayıtlarında zikri geçen bölge üzerine yoğunlaştı (Habdulina, 2017, s. 121). Maden mühendisinin kayıtlarına göre şehrin konumu, Buzuk gölü ve çevresinde bir yerlerde olmalıydı. Ne var ki 1997 yılı yüzey araştırmalarında somut bir sonuca ulaşılamadı. Pes etmek söz konusu olamazdı, 1998 yılı araştırmaları daha da genişledi, İşim nehri boylarına ve diğer göl yataklarına bakıldı. Buzuk gölü çevresi ise hiç ihmal edilmedi, 1998 yılındaki yoğun mesai ve zor keşif şartları altında şehrin kesin konumu belirlenmiş oldu (Fironova, 2017, s. 3). Bu tür şehir kalıntılarının adeta su çevresinde ve yükselti eteklerde olması beklenirdi. Bozok yerleşim alanı ise yükselti yerine düzlük bölge üzerinde bulunmuştu. Daha önemlisi Buzuk gölü çevresinde bataklıklar arasında ve sazlıklar gölgesinde gizli kalmayı başarmıştı. Konumun belirlenmesini söz konusu durum etkilemiş olmalıydı.

Şehir kalıntılarının bulunduğu bölge, alan araştırmaları sırasında proje ekibimizin de gözlemlediği üzere, tipik bir bozkır görünümündedir. Herhangi bir yükselti, anıt veya anıt kalıntısı görünümü bulunmamaktadır. Günümüz teknolojik araçları ile dahi alana ulaşmak oldukça zordur. Bataklıklar arasından araç geçişleri için deneyimli bir rehber ihtiyacı vardır. Yolun belli bir aşamasından sonra araçla gidilemiyor ve arkeolojik alana ulaşmak için yola yaya devam edilmesi gereklidir. Bu durum yüzyıllara meydan okuyan kalıntılara doğal koruma sağladığı gibi ilk kurucular tarafından yerleşimin konumunun belirlenmesine de gerekçe teşkil etmiş olabilir. Kalıntıların bulunduğu bölge yüzeye yayılmış durumdadır. Kültür kalıntısı olarak çıplak gözle bakıldığında ancak, 0,6-1 metre yüksekliğinde toprak sur bakiyeleri kare şeklinde düz yüzeyi çevrelemektedir. Bu setlerin görünümü iç hendeklerden ayırt edilebilir şekilde bellidir. Kare düzlükleri çevreleyen setlerden iç kısma geçitler vardır.

Konumun belirlenmesinden sonraki sene kazılar başladı (3 Temmuz 1999). Kemal Akişev'in önerisiyle kazı alanına "Ak Col" ismi verildi (M.K. Abdulina ile görüşme, 12.07.2018). Ancak ilk yılki kazıların sonucunda ortaya enteresan bir durum çıktı, kazı alanının konfigürasyonu kazı ekibini daha önce hiç görmedikleri bir mimari ile karşı karşıya bırakmıştı. "Ak Col" sit alanı mimarisi Kazakistan coğrafyasında daha önce ortaya çıkarılmış şehir mimarilerinden farklılık göstermekteydi. Kazakistan coğrafyasında bilinen şehir kalıntıları Güney Kazakistan'da bulunmuştu ve bu yeni şehir kalıntıları onlardan tamamen

farklı idi. Bu nedenle yeni konsept arayışı zorunlu hale geldi, şehir kalıntılarının tarihlendirilmesi ve yapısına uygun bir mimari tarzda değerlendirilmesi kararlaştırıldı.

Şehrin Tarihlendirilişi

Kazıların erken evresinde “Ak Col” olarak adlandırılan arkeolojik alanının Türkistan şehir mimarisinden farklı oluşu, arkeologları şehrin tarihlendirilişi hususunda farklı arayışlara sevk etti. “Yerleşimin bu şekilde diğer şehirlerden farklı olmasının sebebi ne idi? Şehir yerleşim alanı neden üç katmanlıdır?” gibi soruların yanıtları coğrafya ve tarih ekseninde tartışılmaya başlandı. Kazı alanının özellikle Buzuk gölü yakınlarında bulunması araştırmacıları söz konusu toponimin etimolojisine merak uyandırdı. Yapılan araştırmalar sonucunda gölün adının Oğuzların Bozok kolundan geldiği fikri öne çıktı. Oğuz boy teşkilatlanmasında önemli yere sahip bu kolun Kazakistan’ın kuzeyine yerleşip isimlerine matuf toponimler oluşturmalarının tarihi de muhtemelen şehrin yapılış tarihi ile ilişkiliydi. Mevcut bilgilere göre Göktürkler döneminde Altay ve kuzey bozkırlarında yoğunlaşan Oğuz grubunun Göktürk Devleti yıkıldıktan sonra büyük oranda batıya bugünkü Kazakistan’a göç ettikleri anlaşılır. Söz konusu kitlelerin 8.-9. yüzyıllarda Aral gölü kuzeyine ve İdil nehrine kadar ulaştığı görülmektedir (Çınar, 2016, s. 103). Dolayısıyla 9.-10. yüzyıllarda bölgenin egemen gücü olarak Oğuzlar karşımıza çıkmaktadır. Muhayyel anlatılara göre Oğuz Han idaresinde federasyonun oluşmasından itibaren Oğuz boyları *Bozok* ve *Üçok* olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Sümer, 1972, s. 1). Bu durumda *Buzuk* gölünün adını Oğuzların Bozok kolunu ifade eden *bozok* terimi ile bağlantılı olduğunu düşündürür. Bu sebepler Akişev ve ekibinin alanın “Ak Col” olan adını 2000 yılında *Bozok* şeklinde değiştirmelerinde karar kıldı.

Semantik açıdan söz konusu toponimin “buzuk” olarak telaffuzu “delici, yıkıcı ok”, “bozok” olarak telaffuz ise “açık ok” anlamlarına gelir. Fonksiyonel olarak ise ok’un siyasi teşekküle bağlılık ifade ettiği (Kafesoğlu, 2012, s. 226) düşünülürse, Oğuzların devlet oluşumuna bağlı *boz* tayfası anlamı ortaya çıkar. Anlaşıldığı üzere, Şanyü Maodun’dan (Metehan) beri karşımıza çıkan Türk kültürüne münhasır yönlerin renklerle ifadesi burada da mevzubahistir ve “boz-kır-gri” rengi doğuyu tesmiye etmek için kullanılmıştır (Küçük, 2010, s. 188). Konum itibariyle Bozok şehri de Oğuz budunu sınırlarının kuzeydoğusunda yer almıştır. Öyle gözükmektedir ki üç katmanlı yapılaşa sahip şehrin ilk evresinin Bozoklarla ilişkilendirilmesi, hem de şehrin tarihlendirilişine rehberlik etmektedir. Bu iki olgunun birbiriyle bağlantılı olduğu kuvvetle muhtemeldir. Türk göçer toplumunun kültürel ve dünya algısının yerleşiklerden farklı olduğu bilinmektedir. Askeri düzenin, toplumsal düzen ile iç içe geçmiş yapısının gündelik yaşama yansması olarak düşünmek en tutarlı çözümlene olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Dolayısıyla mekânsal algının yerleşiklerden farklı olması da olağan bir durumdur.

Bozok şehri mahallelerinin mekânsal dağılımının anlamında eski göçer boy oranları doğrultusunda üçe bölündüğü söylenebilir. Sonraki süreçte yapılan şehir kalıntılarının kimyasal analiz sonuçlarına göre de şehir ilk olarak 8. yüzyılda kurulmuş olup, katmanlar 8.-9. yüzyıllar, 10.-12. yüzyıllar ve 13.-14. yüzyıllar şeklinde tarihlendirilmiştir (Gavrilov, Dergaçeva, Habdulina, 2011, s. 9). Buradan anlaşılacağı üzere şehrin kurucuları ortalama yüz yıl gibi bir süre boyunca burada yaşamışlardır. Tarihi sürece bakıldığında da Göktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra batı yönünde göç eden Oğuz kütlesi 9.-10. yüzyıllarda Sırderya ve Maveraünnehir (Çınar, 2016, s. 100) üzerinden Ortadoğu ve oradan da Anadolu ve Hazar - Karadeniz kuzeyinden Balkanlar yönünde hareket etmiştir. Binaenaleyh şehrin kurulduğu ilk tabaka ile Oğuzların hareketleri birbiri ile uyum içindedir. Bu nedenle şehrin göçer Türk-Oğuz grubu tarafından kurulduğu söylenebilir. Böylece şehrin kurucuları olarak Oğuzların Bozok kolu ön plana çıkmaktadır. Şehrin üç alandan ve her alanın etrafının kanal ve yükseltilerle çevrili şekli itibariyle 8.-9. yüzyılların boy tabakalaşması üzerine inşa edilmiş olduğunu düşünmek mümkündür. Bozok şehir mimarisinde Göktürk dönemi mimarisindeki savunma yapılarının olağandışı düzeninde (iç hendek ve dış sur) korunmuştur. Bu tür yapılar, Göktürk dönemi kült yapılarının çitlerine benzemektedir (Akişev, Habdulina, 2011, s. 228).

Şehir tarihinin ilk evresinden sonra bir süre boyunca Bozok yerleşim alanının ilk sakinleri tarafından terk edildiği muhtemeldir. Bozok şehrinin ikinci kez yükselişi, Kıpçak Hanlığı'nın Kazakistan bozkırlarında güçlenme dönemine denk gelir (10.-12. yüzyıllar). Bu dönemde Kıpçaklar, hendekleri yeniden temizlediler, iç platformlara kil döktüler, üzerlerine kerpiç ve ahşaptan evler yaptılar. Alanların/mahallelerin ortasında yurtlar/çadırlar kuruldu. Yurtların temelleri kazı sırasında ortaya çıkarılmıştır. Mahallelerdeki boşluklar toprakla doldurularak üstüne türbeler ve minareler yapıldı. Bozkırdaki şehirler eskiden beri türbeler ve ataların mezarları etrafında kurulurdu. Bu gelenek günümüze kadar gelmiştir. (Örnek: Türkistan'daki Hoca Ahmed Yesevi Türbesi, Moskova'daki Kremlin) Sakinler, yerleşim çevresinde bahçe yaparak, sulama sistemi kurmuşlardır. Sulama sistemi, günümüzde şehrin harabelerini çevreleyen karık ve kanallarda korunmuştur. Sonuç itibariyle toponimler, şehrin planlanması ve mimarisi Bozok şehrinin kuruluşunda Oğuz boylarının önemi haiz bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Şehir Planı ve Mimari Özellik

Bozok arkeolojik kenti dörtken şekilde üç alana yayılan bir mimari plan üzerine kuruludur. Alanlar birbirine yapışık olmalarına rağmen her biri hendek ve şaftlarla ayrılmıştır. Alanların şekli üç yapraklı bir çiçeğe - yoncaya benzemektedir. Boyutları hemen hemen aynıdır (55X55 m.). Günümüze ulaşan şaftlarının uzunluğu 1 metre, temelinin genişliği 10-15 metredir. Her mahalle 3-5 metrelik iç hendeği ile çevrilidir. Derinliği 0.5-1.0 metre olan bu hendekler içerisindeki alanlar geçitlerle birleştirilmiştir. Kuzey alanın bir, güney alanın ise iki geçidi bulunmaktadır. Doğu alandan kuzey ve güney alanlara geçilebilir ve şehri oluşturan dış surlardan dışarı çıkılabilmektedir. Üç kısmın birleştiği ortada, batıdan doğuya uzanan dikdörtgen bir alan yer almaktadır. Boyutları 60x20 metre, yüksekliği 20 metredir. Kazı yapılırken bu alanın şehrin kutsal bölümü olduğu anlaşılmıştır (Ek 1: Şehir Planı). Burada türbeler ve minarelerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu bölümde dini ayin ve törenler yapılmıştır.

Bozok şehir mimarisinde her mahalle, belirtildiği üzere, 3-5 metre genişliğinde ve 2-3 metre derinliğinde hendekle çevrilmiştir. Hendeğin toprağı dışarıya taşınmış ve bu topraklardan kerpiç kalenin duvarları inşa edilmiştir. Duvarın alt genişliği 8 metre, üst genişliği 5 metre, yüksekliği ise 2-3 metre olarak hesaplanmıştır. Duvar ve hendek arasında 1.5- 2 metrelik bir boşluk bırakılmıştır. Boşluk dolaşma galerisi olarak tasarlanmış olmalıdır. Hendeğe geçitlerin kalıntıları mevcuttur. İncelenen kuzey geçidinin kapı genişliği 2,3 metre olarak belirlenmiştir (Habdulina, 2010, s. 178).

Bozok şehri, çevresinde kapsamlı bir sulama tesis planı olan Orta Kazakistan'ın ilk kanalları olarak kayıtlara geçmiştir. Sulama sisteminin kapladığı arazi boyutu 1000x300 metre civarındadır. Sulama sistemi ana kanal, ikinci ve birinci dağıtıcı, yoğun ark ağı ve karıklardan oluşmaktadır. Ana kanal, Buzuk gölünden 580 metre doğuya doğru uzanmıştır. Kanalın genişliği 1 metre, derinliği 0.3 metredir. Çark tekerleğinin yardımıyla kanala su verilmiş olmalıdır. Ana kanaldan 45 derecede güneybatı yönüne iki birinci dağıtıcı ve iki sur ayrılmaktadır. Dağıtıcıların toplam uzunluğu 520 ve 680 metredir (Akişev, Habdulina, 2011, s. 235). Bu kanallar doğudaki arazileri sulamak için ikinci dağıtıcıya ilave su akışı sağlamaktadır. Buradan Bozok'un sulama sistemi kaynağını İşim nehrinden aldığı anlaşılmaktadır.

Bozok şehrinin kuzey kesiminde 4 adet yer altı tipi ev bulunmuştur. Evler, arka arkaya düzenlenmiş ve ortak bir koridor ile birleştirilmiş 2 odadan oluşmaktadır. Odaların alanı 9-12 metrekare olup, odalar arasında kil bölmeler bulunmaktadır. Sıgılıkların (yer evlerinin)

derinliği 1.5-1.8 metredir. Çukur boyunca 2–2.5 metre genişliğinde duvarlar inşa edilmiştir. Çatı ile birlikte yer üstü duvarların yüksekliği 1 metredir. Böylece yaşam alanının toplam yüksekliği 2.5–3 metreye kadar çıkmaktadır. Evler yan yana inşa edilerek bir mahalle havası oluşturmuştur.

Her evin iç mimarisi benzer özelliklere sahiptir. Odaların duvarları boyunca 20-40 cm. yüksekliğinde ve 0.8-1 metre genişliğinde N şeklinde çıkıntılar bırakılmıştır. Bazı çıkıntılar kerpiç ile sabitlenmiştir. Çıkıntılarının üstünde küçük nişler yapılmıştır. Nişlere kap kacak ve kandiller konulmuş olmalıdır. Evlerde duvar şömineleri, yuvarlak oluklar ve kerpiçten yapılan fırınlar olmak üzere üç tür ocak bulunmuştur. Şöminelerin ağzı kerpiç parçalarıyla süslenmiştir. Şöminelerde kül, kömür ve hayvan kemikleri görülmüştür. Evlerin girişleri dardır. Kapıların ahşap direkleri günümüze kadar kalmıştır. Çatılar muhtemelen düz olmalıdır. Çatı yapımında kamış ve çamur kullanıldığı düşünülmektedir. Odalar çatıda bırakılan kapaklara giren ışıkla aydınlatılmıştır. Bu kapaklar aynı zamanda baca yerine de kullanılmıştır (Akişev, Habdulina, 2011, s. 236).

Bozok kazılarında bulunan türbelerin yakınında iki kerpiç fırını tespit edilmiştir. Bu tür fırınların yapımı, geç ortaçağlar boyunca tüm Avrasya’da yaygın olmuştur. İki katlı fırınların ilk katı komple toprak altındadır. İlk katın boyutu 3.5x2 metre, derinliği 1.8 metredir. Duvarları, kil ve çamurun karışımından elde edilen kerpiçten yapılmıştır. Fırınlar kuzey ve güney yönünde inşa edilmiştir. Fırınlara yakıt ön taraftan atılmaktadır. Rüzgarın yönüne göre kuzey ve güney kapıları açılıyor olmalıdır. İkinci katta bulunan fırının pişirme bölümü yer üstündedir. Boyutu 3.5x2.5 metre, yüksekliği 2 metredir. Güneşte kurutulmuş kerpiçler fırına yerleştirilmiştir. Fırının kapağı sıkıca kapatılırdı. Kerpiçlerin pişme sıcaklığı 800-1100 derecedir. Fırında aynı zaman diliminde 600-800 adet kerpiç pişirilebilmiştir. Bunlar dönemin şartlarına göre yüksek teknoloji tesisleri özelliği taşımaktadır (Habdulina, Bilyalova, Bonora, 2018, s. 22).

Mezarlar

Bozok kazıları sırasında toplamda 62 mezar bulunmuştur. Mezarların on ikisinde gömülerin 10.-14. yüzyıllara ait olduğunu belirleyen eşyalar bulunmuştur. Bu mezarlar şehrin çeşitli katmanlarında yapılan kazılarda tesadüfen bulunmuştur. Onların stratigrafik konumları bu mezarların şehir sakinleri tarafından terk edildikten sonra gizli olarak yapıldığını düşündürmektedir. Mezarların üzerinde her hangi bir yapı bulunmamaktadır. Söz konusu mezarların hepsi tam savaş teçhizatlı savaşçıların mezarlarından oluşmaktadır. Savaşçıların yanında huş kabuğundan yapılan demir ok uçlarıyla dolu tirkeşler (sadalaklar), demir bıçaklar,

demir kantarma ve üzengiler bulunmuştur. Bir mezarda ölünün kafatasının ön tarafında deri maske parçaları ve ayak tarafında demir kazanlar bulunmuştur (Habdulina, 2016-a, s. 95). Bu mezarların Göktürk dönemi kurganlarına benzemesi sebebiyle Kıpçakların şehzade veya bey mezarlarına ait olduğu düşünülmektedir.

Bu mezarların Kıpçaklara ait olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasında hayvan üslubu dekorlu kemik astarı ile süslenmiş huş kabuklu tirkeş ve metal maskeler etkili olmuştur. Maskeler genelde Deşti-Kıpçak bozkırının batı bölgelerindeki mezarlarda bulunmuştur. Bozok şehrindeki toprak mezarlarının birinde kafatasının önünde deri maske parçaları keşfedilmiştir. Söz konusu mezarların beşinden ikisinde huş kabuklu tirkeşlerin kalıntıları bulunmuştur. Tirkeşler ölülerin sağ tarafına yerleştirilmiştir. Tirkeşler içinde ölünün 13.-14. yüzyıllarda gömüldüğünü gösteren demir ok uçları yer almaktadır. 20. yüzyılın 60'lı yıllarında Tselenograd ilçesi Vişnekva köyünün yakınlarında ve Tasmol vadisinde bulunan yamalanmış mezarlarda Kıpçaklara ait tirkeşler bulundu. Huş kabuğundan yapılan tirkeşlerin uzunluğu 68 cm, alt genişliği 19 cm, üst genişliği 11 cm; alt tarafı demir çivilerle birleştiren 2 parçadan oluşmaktadır. Sadakların dış tarafında kemik astarlar bulunuyor. Vişnevka'daki kurgandan çıkan sadak 8.5-9.5 cm yüksekliğinde ve 4-4.5 cm genişliğinde dikdörtgen astarlarla süslenmiştir. Astar üstündeki arka plan süsler genelde kırmızı, siyah ve sarı boya ile boyanmıştır. Astarların cilalı yüzeyinde 3 çeşit resim vardır. Astarın birincisine, kafasını arkaya doğru çeviren Sibiryaya geyiği resmedilmiştir. Maralın büyük dallanma boynuzları, zarif vücudu, güçlü bacakları vardır. İkinci astarda iki öykü bulunur. Astarın üst tarafında kanatlı kuş, altında arakaya bakan geyik görülmektedir. Üçüncüsünde ise iki geyik vardır.

Kuş ve geyik; ortaçağ bozkır toplumlarının sanatsal metal işleminde sıkça kullanılan motiflerdir. Motiflerin kaynağı İskit-Saka dönemine dayanmaktadır. İki motif, Türk göçerlerin totemleri olarak değerlendirilmektedir. Sadakların üstündeki hayvan resimleri, bu yaratıkların en iyi niteliklerinin sadak sahibi tarafından tezahürünü özetleyen büyülü, koruyucu ve gösterici bir niteliktedir. Sadağın dekoru, kartalın hızı ve uyanıklığı, maralın heybeti ve asaletini göstermektedir. Geyik, bozkır halkına yakındır. Çünkü eski zamanlardan beri geyik Kazakistan bozkırlarında yaşardı. Ancak 18. yüzyılın ortasında geyik insanlar tarafından orman bölgesine sürülmüştür (Habdulina, 2016-b, s. 235).

Mezarlardan biri, savaş aletleri ile birlikte defnedilmiş bir kadına aittir. Onun mezarı, güney mahallenin girişinde bulunmuştur. Bu olgu, şehrin terk edildiğini ispatlamaktadır. Mezarın derinliği 1.5 metre ölçüsündedir. Dibinde ahşap tabut bulunmaktadır. Tabut mor renkli ipek kumaşla kapatılmıştır. Bu kumaş, dökümlü ve boncuklarla birleştirilmiştir. Tabutta kafası

kuzeye doğru konulan cafcaflı giysili, güzel baş giyimli, kolunda gümüş bilezikler bulunan kadın bulunmuştur. Sağ kolu gümüş kâseyi kapatmıştır. Kemerinin sol tarafında ahşap kılıflı demir hançer vardır. Hançerin yanında demir mızrak vardır. Tabutun dışında ölünün ayak tarafına demir gem konulmuştur. Baş giyiminden, huş ağacı kabuğundan yapılan silindirin parçaları ve parçaların üstündeki deniz kabukları günümüze ulaşmıştır. Kafatasının iki tarafında da soru işareti şeklinde küpeler bulunmuştur. Kafatasının kulak ve alın arasındaki bölgesinde 200 inci boncuklar bulunmuştur. Bu inciler, baş giyiminin süsüdür. Kadının boynunda boncuk kolyesi vardır. Boncuklar arasında küçük gümüş boncuklar ve inciler de bulunmuştur. Ancak genel olarak kolye, mavi sırla kaplanan yanmış kil boncuklarından oluşur. Kolyenin ortasında pelikan gagası şeklinde süsü vardır. Mezarda ayrıca boncuklar kuş şeklinde olan kolye de bulunmuştur. Antropolojik tespitlere göre kadın 50 yaşında iken vefat etmiştir (Habdulina, 2016-c, s. 260-261).

Açılan mezarlar ve mezarlardaki eşyalar, 13.-14. yüzyıllar arasında Astana bölgesinde yaşayan boyların tarihini ve kültürünü ortaya koymaktadır. Birincisi, defnedilen kadının yüksek sosyal statülü biri olduğu ortaya çıkmaktadır. Mezarında bulunan eşyalara bakılırsa, bu kadın hem ev hanımlığı yapmış hem de erkeklerle birlikte savaşa katılmıştır. Hançerine ve mızrağına göre kadın sıradan bir savaşçı değil, lider kimliği taşımıştır. Bulunan eşyalara göre kadının mezarı 13. yüzyıl sonuna aittir.

Bozok şehrinde 50 Müslüman mezarı tespit edilmiştir. Kazılan mezarların tamamı İslam inanç esaslarına göre oluşturulmuştur. Mezarlara ölü gömülmesinde İslami kurallara uyulmuştur. Müslümanların ölüyü elbisesiz ve yüzü kible tarafına bakacak şekilde gömmesi gerekiyordu ve mezar tahta veya kerpiç ile kapatılırdı. Bozok şehrindeki elli mezarda bu kurallara genellikle uyulmuştur. Müslüman mezarlarından sadece birkaçı bu kurallara uygun yapılmamıştır. Türbede yatanların yüzleri yukarıya doğru bakmakta ve yanlarında ok uçları bulunmaktadır. Çitlerle çevrilmiş mezarlarda ayin için kullanılan koyun kemikleri ve at kafatasları bulunmuştur. Araştırmacılara göre, bozkırdaki İslam eski inançları bünyesine almış ve korumuştur. 12.-14. yüzyıllardaki Müslüman şehir mezarlıklarında bulunan mezar geleneği, Bozok şehrinde de bulunmaktadır. Bunlar, kerpiç ve ahşap ile kapatılan mezarlar, kerpiçten yapılan mezarlardır. Genelde ölüler tabutta (alçak tabutlar veya sedyeler) yatmaktadırlar. Bazen mezar duvarlarının yapımında hem kerpiç hem de ahşap kullanılmıştır. Kazı ekibi tarafından açılan Müslüman mezarlarının bir bölümü 10.-12. yüzyıllara aittir (Habdulina, Bilyalova, Bonora, 2018, s. 22).

Şehrin kuzey eteklerinde, konut kalıntılarının yakınında kerpiçten yapılan bir yapı incelenmiştir. Kazılardan önce burası 10 metre eninde ve 1 metre yüksekliğinde bir toprak yığını halinde idi. Temizlendikten sonra dikdörtgen bir yapı ortaya çıkmıştır. Yapının dış boyutu 7.5x4 metre ve iç boyutu 6x3 metre, yüksekliği 20 cm olan duvarlar kerpiçten yapılmıştır. Yapının içinde 4 mezar bulunmuştur. Üç mezarda yetişkin ve bir mezar çocuğa aittir. Bu mezar kompleksinin bir aileye ait olduğu düşünülmektedir. 2 mezarda bulunan eşyalara göre bu yapı 14. yüzyılın ilk yarısına aittir. Ölülerin hepsi kafaları batıya, yüzleri güneye bakacak şekilde tasarlanmıştır (Akişev, Habdulina, 2011, s. 252). Defin merasimi Müslüman gömme adetlerine göre yapılmıştır. İki mezarda ahşap sedye bulunmaktadır. Bir sedyenin duvarları demir tel ve çivilerle birleştirilmiştir. Çocuk mezar çukurunun dibine tahtalar konulmuştur. Tahtaların ortasında siyah kerpiçten tabut yapılmıştır. Bu mezara yeni doğan bebek gömülmüştür. Göğüs bölgesinde dikiş için delik açılmış gümüş bir sikke bulunmuştur. Ölünün kafatasının yanında mezarın köşesinde demir ok ucu yer almıştır. 4 numaralı mezarın dibine tahtalar konulmuştur. Mezara yaşlı kadın gömülmüştür. Kadının sağ omzunda yuvarlak bronz ayna, kurbanlık yiyecek olarak koyun çenesi bulunuyordu (Akişev, Habdulina, 2011, s. 253).

Sonuç

Günümüzde Kazakistan Cumhuriyeti başkenti Nursultan şehrinin 5 kilometre yakınlarında bulunan Bozok arkeolojik kentinin yaklaşık bin iki yüz senelik geçmişi vardır. Kalıntıların bulunduğu alanda yapılan arkeolojik kazılar sayesinde şehre insan yerleşimi tarihi, 8.-9. ile 10.-12. ve 13.-14. yüzyıllar olmak üzere, üç dönem şeklinde tasnif edilmiştir. Şehrin adlandırılışı, hemen yanı başındaki Buzuk gölüne atfen yapılmıştır. Bu toponim, Oğuz boy teşkilatının iki kolundan biri olan Bozoklar ile ilişkilendirilmiştir. Kazılar neticesinde ortaya çıkarılan şehir planı ve mahalle mimarisi Ortaçağ Türk şehirlerinin benzeridir. Kazı alanında tespit edilen mezarlar, yapısal ve biçimsel olarak, Türk-İslam dönemi ölü gömme geleneklerinin karakteristik özelliklerini taşır. Kazı alanında bulunan tüm eşyalar, başkent Nursultan'daki Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Müzesi'nde sergilenmektedir.

Kaynakça

Akişev, K.A.; Habdullina, M.K. (2011). *Ejelgi Astana: Bozok Kalaşığı*. Astana: Tayni Tısaçeletiy Tyurkogo Mira.

Beysenov, A.Z.; Dcumabekov, G.S.; Bazarbaeva, G.A. Put K İzuçeniyyu Drevnostey Tsentra Stranı: İstoriya Sozdaniya Pervoy Arheologičeskoj Ekspeditsii Kazahskoy Akademii

- Nauk, *Arheologičeskoe Nasledie Tsentralnogo Kazahstana: İzučenie i Sohranenie*, 1, ss. 11-52.
- Çınar, S. (2016). *Sirderya Boyundaki IX – X. Yüzyıllarda Oğuz Şehirciliği (Yengi Kend ve Farab Örneğinde)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Ercilasun, G.K.; Somuncuoğlu, A. (2014). Almatı-Astana. Murat Yılmaz & A. Çolpan Kavuncu (eds.), *Türk Dünyası Başkentleri*, (ss. 101-1888), Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Fironova, V. (2017). Bozok – Sakralnoe Serdtse Stolitsı, *Yejednevnyaya Obşenatsionalnaya Gazeta Kazahstanskaya Pravda*, 159 (28538), ss. 3.
- Gavrilov, D.A.; Dergaçeva, M.İ.; Habdulina, M.K. (2011). Paleopoçvı i Prirodnie Usloviya Funktsionirovaniya Srednevekovogo Gorodişe Bozok v VIII – XIV vv., *Vestnik Tomskogo Gosudarstnogo Universiteta Biologiya*, 3 (15), ss. 7-15.
- Habdulina, M.K. (2010). Bozok Kak Drevneturkckiy Kultovıy Tsentri na Reke İşim, *Kazahstan i Evraziya Skvoz Veka: İstoriya Erheologiya Kulturnoe Nasledie*, Red.: B. E. Kumekov, Almatı, ss. 177-189.
- Habdulina, M.K. (2016-a). Rannemusulmanskie Pogrebeniya Nekropolya Gorodişa Bozok, *Dialog Gorodskoy i Stepnoy Kultur na Evraziyskom Prostranstve*, Red.: S. G. Boçarova, A. G. Simdikova, Kazan – Yalta – Kışinev. ss. 93-96.
- Habdulina, M.K. (2016-b). Formirovanie Kulturnogo Landşafta Gorodişa Bozok, *Ekologiya Drevnih i Traditsionnih Obşestv: Materialı 5 Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii*, Red.: N. P. Matveev, 5 (1), Tm. ss. 232-235.
- Habdulina, M.K. (2016-c). Musulmanskiy Nekropol Gorodişa Bozok (Tsentralny Kazahstan), *Materialı Kongressa İslamskoy Arheologii Rossii i Stran SNG*, Kazan. ss. 250-267.
- Habdulina, M.K. (2017). K.A. Akişev i İşimskaya Arheologičeskaya Ekspeditsiya, *Arheologičeskoe Nasledie Tsentralnogo Kazahstana: İzučenie i Sohranenie*, 1, ss. 119-125.
- Habdulina, M.K.; Bilyalova, G.D.; Bonora, C.L. (2018). Rasprostranenie İslama v Vostoçnom Daşt-i Kıpçake po Materialam Gorodişa Bozok, *Narodi i Religii Evrazii*, 14 (1), ss. 16-30.

Kafesoğlu, İ. (2012). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Küçük, S. (2010). Eski Türklerde Renk Kavramı, *Bilig*, 54, ss. 185-210.

M.K. Habdulina ile Görüşme, 12.07.2018.

Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Yılmaz, A. (2015). Göktürk Tarihi Coğrafyası, *Cihannüma*, I (1), ss. 27-65.

EKLER

Ek 1: Bozok Şehir Planı

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Müzesi

Ek 2: Bozok Şehri Kazı Görüntüleri

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Müzesi

Ek 3: Arkeolojik Buluntulardan Örnekler

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Müzesi

EXTENDED ABSTRACT

In the Republic of Kazakhstan, one of the contemporary Turkic republics, a city called Bozok and founded in 7th or 8th century was discovered in 1998. In addition to be a city in Turkestan, Bozok is used in Anatolia to name solely Yozgat and its surrounding. Thus, this gave us, as the academic staff of Bozok University, a responsibility to do research on the roots of our university. In this frame, a research visit was held in Kazakhstan as a part of project sponsored by the Application and Research Center of Project, Yozgat Bozok University. The project team has met with excavation team, did research in the libraries, conducted archeological artifact survey in the museums and made a field survey in the region where the city is situated. This study was prepared in the light of data obtained from these studies.

With the initiative of Nursultan Nazarbayev, the founding president of the Republic of Kazakhstan, the capital city of the country was changed from Almaty to Akmola in 1997. This fostered the historical and cultural studies on the region. One of the research fields widely focused according to the wish of Nazarbayev was archeology. Kemal Akisevich Akisev, who is well-known in Kazakhstan academic circle and has a successful career in the field of archeology, was appointed to the presidency of archeological research group. Although Akisev is an expert of Central Kazakhstan Archeology he managed to find a site situated near to the city of Nursultan, which is the new name of capital city. This site had a potential of offering archeological data but there was no exact determination about the place of remains. A field survey was started by relying on data in hand and peculiarities of geographical structure. As the remains of Bozok was situated in swamp and this was not predicted by archeologists the field surveys were fruitless for two years. However, the remains of Bozok, which is a part of rooted past of the capital of Kazakhstan, were unearthed in the second year of research (1998) as a result of more meticulous investigation.

Akisev named the excavation site as *Ak Col* at the beginning. However, the name of Bozok was offered later because it was realized that the remains of city differed from the architectural characteristics of the region and Turkestan and the city was near the Lake of Buzuk. Thus, researchers tended to the toponym of Bozok. The choice of name seems very accurate as the Oghuzs had lived in the region through the history. The archeological city of Bozok has an architectural plan with three square fields. Although the fields were attached to each other each one is separated from the others with ditches and shafts. Each quarter is surrounded a ditch having 3-5 meters of width and 2-3 meters of depth. There were adobe city walls. Bozok had an extensive irrigation canal system and this system has been recorded as

the first canals of Central Kazakhstan. 62 graves were found during the excavations. Some of the graves have the traces of old Turkish traditions. Various items and remains of sacrifice were found in 1/3 of the opened graves. The rest of graves were completely fit to the Islamic traditions. Graves reflect pre-Islamic, transition and Islamic periods. Thanks to archeological excavations in the region, it is understood that people settled in Bozok in three different periods which are respectively 8-9 centuries, 10-12 centuries and 13th-14th centuries.